

LUND UNIVERSITY

Recension av Brunius, Atque Olavi

Borgehammar, Stephan

Published in:
Kyrkohistorisk årsskrift

2011

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Borgehammar, S. (2011). Recension av Brunius, Atque Olavi. *Kyrkohistorisk årsskrift*, 111, 275-278.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Jan Brunius,

Atque Olavi. Nordiska helgon i medeltida mässböcker.

(Sällskapet Runica et Mediævalia. Scripta minora 17).

Stockholm: Sällskapet Runica et Mediævalia 2008, 187 sid.

I Riksarkivet i Stockholm finns mängder av räkenskaper från 1500- och 1600-talen med omslag av pergament. Pergamentsomslagen är utskurna ur medeltida handskrifter och bär i de flesta fall fullt läslig originaltext. År 1930 började Toni Schmid katalogisera dessa fragment i hopp om att kunna sammanföra blad som en gång hade tillhört samma böcker. Hennes arbete fortsattes av Oloph Odenius och resulterade så småningom i en kortkatalog över ca 10 000 fragment från drygt 4000 olika böcker. Under åren 1995–2004 överfördes denna katalog till en elektronisk databas och kompletterades med uppgifter om de resterande pergamentsomslagen i Riksarkivets samlingar, sammanlagt ca 22 900 stycken. Föreliggande bok kan ses som ett exempel på vad som går att göra med hjälp av den nya databasen.

Jan Brunius har undersökt fragment av mässböcker och förekomsten av nordiska helgon i dessa. I en lättillgänglig inledning redogör han för tidigare undersökningar av liknande slag, urvalet av helgon, undersökningens huvudfrågor, materialets karaktär och de metoder som kommit till användning. På några få sidor lyckas det honom att enkelt och klart redogöra för materier och problem som många hittills har betraktat som ogenomträngliga mysterier. Man önskar att andra som forskade om medeltida gudstjänstliv besatt samma pedagogiska förmåga!

Efter inledningen följer en genomgång av de nordiska helgonens mässor, helgon för helgon: Olav, Knut konung, Knut hertig, Erik, Eskil, Henrik, Botvid, Sigfrid, Elin, Birgitta, David och Ansgar. Varje kapitel börjar med en kort inledning om helgonet självt och firandet av det i Sverige under medeltiden. Därefter redovisas fragmentens innehåll i ungefärlig kronologisk ordning. Till sist kommer en jämförelse med de senmedeltida liturgiska trycken och några korta slutsatser.

Efter att mässorna till samtliga helgon på detta vis blivit genomgångna sammanfattas undersökningen i form av svar på tre inledningsvis ställda frågor: Hur introduceras de nordiska helgonen i mässböckerna? Finns det klart utbildade stiftstraditioner och hur långt tillbaka kan de följas? Utgjorde senmedeltidens tryckta missalen en kodifiering av äldre stiftstraditioner eller finner man nya ansatser i dem? Svaret på den första frågan är en ganska detaljerad redogörelse för hur böner och mässor för nya helgon på olika sätt har skrivits in i existerande böcker och hur kalendrar har anpassats för att härbärgera dem. Här är det svårt att

urskilja några mönster. På frågan om stiftstraditioner blir svaret att de flesta stift har ganska enhetliga traditioner för de flesta helgon – men detta svar kräver sina nyanseringar. Vissa helgon uppvisar en brokigare tradition än andra och materialet från Skara stift tycks spretigare än från övriga stift. Dessutom måste man konstatera att det är först från omkring år 1300 som institutionaliseringen av prästutbildning och stiftsstyre verkar ha hunnit så långt att det börjar bli möjligt att skapa något som liknar liturgisk uniformitet inom ett stift. Svaret på den tredje och sista frågan är ett enkelt och klart ja: ”stiftstrycken utgör slutpunkten på stiftens liturgiska utveckling under medeltiden” (s. 93).

Efter en exkurs om Linköpingstraditionen, som är särskilt väl representerad i materialet, följer en sammanställning i 55 tabeller av innehållet i de 199 fragment som kommit till användning. Boken avslutas med förteckningar över fragmentkällorna samt övriga källor och litteratur.

Detta är en bok som bygger vidare på tidigare forskning av främst Gustaf Lindberg, Toni Schmid och Sven Helander. I mångt och mycket bekräftar den en bild som dessa noggranna och flitiga författare redan hade börjat teckna: svenskt gudstjänstliv mottog skiftande impulser på 1100-talet, rönt en mer direkt påverkan från Lund på 1200-talet samt utvecklade urskiljbara stiftsordningar från och med slutet av 1200-talet, delvis under påverkan från tiggarrordnarna; under 1300- och 1400-talen städades det i helgonfloran samtidigt som de nordiska helgonen fick en fastare ställning med ett eller två profilhelgon i varje stift. Även om inget överraskande framkommer som ändrar denna bild gör Brunius en viktig gärning genom att dra fram nytt material till stöd för teser som tidigare vilade på ett alltför sprött underlag. Då och då förmår han också nyansera och korrigera äldre påståenden som var alltför löst grundade.

När det gäller detaljer finns inte mycket att anmärka på. Förklaringen av mässformulärets normalstruktur på s. 18–20 hade gärna kunnat nämna att psalmversen efter introitusantifonen är en del av introitussången samt att tractus, som inte alls nämns här men som dyker upp i tabellerna med förkortningen *Tr*, var en ersättning för Alleluia när en helgonfest inföll under fastetid. Men det är småsaker.

När det gäller övergripande tolkningar så vilar de över lag på ett sunt omdöme parat med mycket god kännedom om materialet och dess egenheter. Ibland möter dock ett utvecklingstänkande som inte ter sig välgrundat. Således presenteras på s. 14 en tabell som bygger på tidigare undersökningar av Sven Helander. Här ser det ut som om vissa helgon har firats i Uppsala stift sedan 1100-talet medan andra har tillkommit kring år 1300 och ytterligare andra kring år 1400. På s. 23 anknyter författaren till tabellen när han påstår att

flera nordiska helgon introducerades relativt sent i liturgin, vilket skulle förklara att så mycket som 68 % av fragmenten med mässor för nordiska helgon härrör från 1400-talet. Tyvärr säger han inte hur stor andel av *samtliga* mässboksfragment i Riksarkivet som härrör från 1400-talet – det hade vi ju behövt veta för att kunna tolka procentsatsen. Vidare: går man igenom tabellerna i slutet av boken så visar det sig att det för två tredjedelar av helgonen – även sådana som generellt sett tycks introduceras sent – finns enstaka texter som går tillbaka till 1200-talet. Endast för Botvid saknas mässtexter äldre än 1400-talet. Men Botvidslegenden, som är skriven för liturgiskt bruk, anses vara författad redan ca 1200. Det måste alltså ha cirkulerat mässtexter även för Botvid redan på 1200-talet, texter som inte dyker upp bland missalefragmenten. Exemplet visar att missalefragmenten är för få och för ojämnt bevarade för att vi enbart på deras grundval ska kunna dra några generella slutsatser om hur den liturgiska firningen av de nordiska helgonen har utvecklats. Om en riktig bedömning av den saken över huvud taget är möjlig skulle den kräva att man kompletterade den föreliggande undersökningen med en negativ undersökning (i vilka missalefragment som *skulle* ha kunnat innehålla texter till nordiska helgon saknas de?) samt att man gick igenom även annat tillgängligt källmaterial: källor till tidegården, litterära texter, konstverk och arkeologiskt material.

Ett annat exempel på utvecklingstänkande finner vi i kapitlet om Olav, där det sägs att ”Olav successivt introduceras i sanctoralet” (s. 28). Fem olika sätt att introducera Olav i mässböcker presenteras som vore de successiva skeden – bokens titel, *Atque Olavi*, betyder ”samt Olav” och är ett tillägg som i ett tänkt skede nr 2 görs i en rubrik och/eller i befintliga böner. Sätten att lägga till Olav i ett befintligt missale presenteras på ett intressant och klargörande sätt, men de bildar knappast någon progression. I perioden före ca 1300 rör det sig snarare om lokala skillnader. Hade man en relik av Olav eller någon annan särskild förbindelse till helgonet kunde man säkert fira honom med största högtidlighet redan på 1000-talet. Visserligen spreds somliga helgonkulturer långsamt, men det är lika visst att andra spreds med vindens hastighet, till exempel Thomas av Canterbury i slutet av 1100-talet. Fragmentmaterialet är inte tillräckligt omfattande för att vi enbart med dess hjälp ska kunna kartlägga sådana processer.

Att föreliggande bok både ger ny kunskap och väcker nya frågor är givetvis positivt. Man hoppas att den kommer att stimulera till fortsatt forskning, inte minst om de nordiska helgonkulternas historia. Det finns fynd att göra och material att arbeta vidare med, såväl i texten som i tabellerna och litteraturhänvisningarna.

Vad gäller de sistnämnda har det säkert varit en balansgång att få med hänvisningar till all verkligt relevant forskning utan att för den skull låta boken svälla ut till en handbok om kulturen av nordiska helgon. Med tanke på att boken endast i ett fåtal fall återger de mässtexter som diskuteras skulle jag dock ha önskat konsekventa hänvisningar till utgåvor och översättningar av dem. Då hade vi också automatiskt fått den inte oväsentliga upplysningen att mässtexterna till Heliga Birgitta har kända författare: den mässa som användes i Linköping, Åbo och Skara är författad av biskop Nils Hermansson och den som användes i Uppsala, Strängnäs och Västerås av ärkebiskop Birger Gregersson (se min artikel i *Heliga Birgitta – budskapet och förebilden*, 1993, s. 299–310; till det material som redovisas där kan nu läggas en unik kollektbön i fragmentet Mi 347/740, nämnd av Brunius s. 74).

Det är avslutningsvis värt att notera att en annan bok av samma slag, också baserad på liturgiska fragment, utkom året efter föreliggande bok: *English Saints in the Medieval Liturgies of Scandinavian Churches* av John Toy (London: Henry Bradshaw Society, 2009). Toy använder fragment från hela Norden utom Island och redovisar liksom Brunius sina fynd i mängder av upplysningsrika tabeller. Det våras för fragmentforskningen!

Stephan Borgehammar